

Endnu et Par Ord om Frederik IV's Forhold til den danske Bondestand.

Af

E. Holm.

Det Angreb, Etatsraad Rasmussen i den foran staaende Afhandling har rettet imod Hovedpunkterne af min Afhandling i 4de Bind af Historisk Tidsskrifts 5te Række om Frederik IV's Landmilits, rokker, saavidt jeg formaar at se, ikke i mindste Maade Rigtigheden af de Meninger, jeg der har udtalt. Dette vil jeg søge at godtgjøre, idet jeg skal fatte mig i saa stor Korthed som muligt. Hvor meget jeg end vilde have ønsket, at det havde kunnet ske under en anden Form, er det mig kjært at faa Lejlighed til yderligere at støtte min Opfattelse ved flere nye og vægtige Vidnesbyrd.

Det drejer sig, som man har set af min ærede Modparts Artikel, for det første om det Spørgsmaal, hvor vidt Frederik IV havde lagt Retten til Soldaterudskrivningen i selve Godsejernes Hænder.

Den Mening, jeg i min ovennævnte Afhandling fremsatte herom, var, at selv om der faktisk undertiden var blevet indrømmet Proprietærerne Lejlighed til at raade over, hvem der blev Soldat fra deres Gods, og uagtet der

ganske vist oftere ved Udskrivningen blev taget Hensyn til Godsernes Tarv og altsaa derved ogsaa til Herremændenes Ønsker, saa havde Kongen aldrig villet lægge Udskrivningen i deres Hænder, men vedkommende Officerer og Sessioner havde altid været eller kunnet være de egentlige bestemmende¹⁾.

Etatsraad Rasmussen har, som man ser, en helt modsat Opfattelse, nemlig den, der før min Afhandlings Udgivelse siden Riegels ene har havt Gyldighed i vor nyere Litteratur. Han mener, at, saaledes som Forholdene havde udviklet sig allerede i Frederik IV's Tid, synes det klart, at Valget af Soldater maatte tilkomme Godsejerne, dog med Forpligtelse til at stille brugbare Folk (S. 582). Vistnok indrømmer han mig, at de ikke havde denne Ret ved den første almindelige Udskrivning 1701 (S. 583); men dermed ere ogsaa hans Indrømmelser udtømte, og han paa-
staar, at Forordningen af 30te Decbr. 1702 § 12 Art 8 ganske gjør det af med min Mening. Saa vidt jeg kan se, er det det eneste bestemte Modbevis, han opstiller mod mig.

Altsaa! Udskrivningen 1701 skal være baade den første og den sidste under Frederik IV, som ikke laa i Herremændenes Hænder. Men nu den næste store almindelige, den af 1710! Med Hensyn til den har jeg i min Afhandling (S. 548) nævnet en Sessionsplakat for Fyens Stift, som tilholder «alle Lægsmænd, Husmænd, Inderster, unge Karle og Drengene at møde udi Odense 26. Maj, hvor Sessionen til de dygtigste deraf at enrollere var berammet». Jeg har fremdeles netop i Anledning af denne Sessionsplakat anført et Andragende fra Godsejerne paa Langeland,

---

¹⁾ S. 557 med Note.

hvori de bade om, at Sessionen maatte blive holdt i Rudkjøbing for deres Øs Vedkommende, ellers vilde ikke mindre end 700 Mennesker blive nødte til fra Langeland at rejse til Odense. Kan der tænkes noget mere slaaende Vidnesbyrd om, at der ved denne Lejlighed er holdt en virkelig Session over hele det udskrivningspligtige Mandskab? Hvorledes knækker min ærede Modstander den Nød? Han gjør ganske simpelt ikke det ringeste Forsøg derpaa, thi han omtaler aldeles ikke dette Sted.

Jeg maa her gjøre en mere almindelig Bemærkning. Hvor megen Højtægtelse jeg end har for Etatsraad Rasmussens Dygtighed og Indsigt i vore ældre Landboforhold, og hvor meget jeg end skjønner paa den urbane Form, han har givet sin Polemik imod mig, saa tror jeg at have Ret til at beklage mig over, at han har skrevet sin Artikel uden blot nogenlunde omhyggelig at have læst min Afhandling igjennem. Paa anden Maade kan jeg i det mindste ikke forklare mig, at han lader det meste af det uomtalt, hvorpaa jeg har bygget min Opfattelse. Det er næsten, som om han har opfattet det hele som et Lovforfolkningsspørgsmaal og saa overset den umaadelige Vægt, der maa lægges paa de bestemte historiske Kjendsgjæringer og samtidige klare Vidnesbyrd.

Men selvfølgelig fastholder jeg af al Magt disse. Som jeg gjør det ved det nys nævnte Træk, saaledes maa jeg kræve, at man ikke glemmer den Række Beviser for, hvordan den faktiske Tilstand var, som haves i samtidige Udtalelser om Officerernes eller Sessionsherrernes alvorlige Indgriben i Udskrivningen og Herredømme over denne, ogsaa ved de idelig forekommende Suppleringer i det enkelte af Mandskabet, naar, som det hed, Lægder bleve vakante. Det er saaledes tydelige Vidnesbyrd i den Ret-

ning, naar den i disse Forhold saa yderst sagkyndige Gehejmeraad Otto Krabbe i December 1706 skrev i en Betænkning: «Enhver Officer i sit District kjender alle de unge Karle, som derudi findes, thi de have selv altid udset og taget af de bedste i Stedet for de afgaaende», naar i det samme Aar en Del jydske Bønder klagede over, at en Krigskommissær, der ledede Sessionen der, lod sig bestikke med Hensyn til, hvem han fritog for Udskrivningen, eller naar Medlemmer af Kristian VI's Konselj 1732 talte om, at nu efter Landmilitzens Ophævelse «enhver Proprietarius ikke behøver at frygte for, at nogen Officer borttager fra ham den bedste og til en Gaard tjenligste Karl, naar ikkun hans Statur og Ansigt staar ham an». Til disse Steder, af hvilke Etatsraad Rasmussen ikke omtaler et eneste, kan endnu tilføjes et Træk af Stiftamtmand Jørgen Bildes Udtalelser om Tilstanden i Jylland 1730. Idet han her vil tilraade at ophæve Landmilitzen, skriver han blandt andet: «Ingen Proprietarius kan frelse en Karl for med Tiden at kunne tage et Sted (d. v. s. en Fæstegaard). Thi allernaadigste Forordning tillader Officererne at tage den bedste Karl, altsaa dependerer Karlene af Underofficerernes Angivelse til Officererne og af Officerernes Godtbefindende, hvem de vil tage, som gjerne udfalder paa den, som kunde have samlet»¹⁾.

Jeg tror, at enhver uhildet Læser vil indrømme, at slige Steder klart vise, hvor lidt Udskrivningen i det hele kunde siges at være lagt i Herremændenes Hænder. Jeg maa gjøre gjældende, at hvis dette virkelig havde været Tilfældet, da kunde det blot paahvile dem at stille en krigsdygtig Rekrut til Sessionen. Denne maatte naturligvis

¹⁾ Danske Samlinger 4de Bind S. 201.

have Ret til at kassere Rekrutten, hvis han var ubrugelig; men den kunde ikke have Ret til, saafremt han var antagelig, da at paastaa, at der var andre mere brugelige paa Godserne, som den krævede fremstillede. Det er imidlertid netop det, man kan se idelig er paa Tale ved Sessionerne, idet Officererne paastaa, at de dygtigste Karle skjules for dem. Kongen selv fastsatte derfor som Støtte for Officererne ved Forordningen af 27. Marts 1725, at «naar en Proprietarius lovligen kan overbevises, at han haver bedre Karle end de, han for Sessionen præsenterer... skal han af Sessionen tilfindes at give i Mulkt en halv Rigsdaler om Dagen, indtil han skaffer en bedre Karl tilstede». Saa lidt havde Proprietærene altsaa, hvad Etatsraad Rasmussen vil hjemle dem, det frie Valg; de skulde fremstille de dygtigste.

Men, siger min ærede Modpart formodentlig: det hjælper altsammen ikke noget, jeg har Lovens Ord for mig, og saa peger han paa Forordningen af 30. December 1702 § 12 Art. 8. Ja, for det første, saa kunde det lidet nytte, hvad der stod i Forordningen, naar Forholdene med Regeringens Samtykke udviklede sig paa en helt anden Maade. Og dernæst, hvad staar der saa endelig i denne Paragraf? Den lyder ordret saaledes: «Udi saadanne vakante Læg, som saaledes paa nogens Gods findes, maa Officererne lade efterse, hvilke der er dygtigst til at enrulleres¹⁾, og findes der ingen dygtig i de vakante Læg, da i næste Læg i Sognets eller Herredets Kompagnis Distrikt, for saa vidt der er lagt i Læg sammen udi en samlet Lægsrulle. Men paa deres Gods, som ej har nogen va-

¹⁾ Etatsraad Rasmussen begaar den ikke uvæsentlige Unøjagtighed, at han citerer dette (S. 583) saaledes, at Officererne maatte undersøge, om der fandtes dygtige Soldater.

kante Læg, maa Officererne ingenlunde lade inkvirere, for ikke at foraarsage de beholdne Karle i Læggene nogen Frygt at flytte i ulovlig Tid fra et Sted til et andet.»

Hvorledes, maa man vel spørge, kan min ærede Modpart paaberaabe sig denne Paragraf? Den vidner jo soleklart om, at Officererne havde Ret til, naar et Soldaternummer blev ledigt, at undersøge i vedkommende Læg og undertiden i de tilstødende, hvem der var dygtigst til at udfylde den tomme Plads, altsaa netop om, hvad jeg har paastaaet, at de havde Ret til at udtage, hvem de vilde. Føje vi nu hertil, hvad der staar i samme Forordnings § 3¹⁾ om Fremstillingen af samtlige unge Karle fra Godset i samme Herred for Sessionen, naar en Plads blev ledig derved, at en Soldat fik en Gaard i Fæste, skulde jeg mene, at det er mig, ikke Etatsraad Rasmussen, hvem Forordningen giver Ret.

Etatsraaden holder sig imidlertid til den sidste Del af Paragrafen. Men man ser, at det aldeles ikke er af Hensyn til nogen Godsejerret, at det formenes Officererne at inkvirere paa de Godser, der ikke havde vakante Læg. Det er alene for ikke at indjage Karlene en unødvendig Frygt for Udskrivning, unægtelig en højst naturlig Bestemmelse, saa meget mere som Officererne, saa snart der

---

¹⁾ Se min Afhandling S. 541. Det er ved denne Paragraf værdt at se, at den nøje stemmer overens med Forordn. af 28. Febr. 1705 § 25 for den norske Milits' Vedkommende, et Vidnesbyrd foruden flere om, at Ordningen af Udskrivningen i begge Militser i Grundtrækkene var den samme. Ingen er hittil faldet paa at tro, at Godsejerne i Norge havde Udskrivningsret. En anden Sag er det, at det hele Spørgsmaal om Forholdet imellem Sessionerne og Godsejerne maatte faa langt mindre Betydning i Norge end i Danmark, hvor Godserne havde langt større Udstrækning. Jvfr. angaaende den norske Milits nedenfor S. 605.

blev en Plads ledig, havde Ret til at foretage Undersøgelsen.

Al Sandsynlighed er nu for, at Officererne og Sessionsebedsmændene slet ikke have overholdt denne Forskjel, men støttet sig til Instruxen af 21. Marts 1702 for de forskjellige Landkommissærer, der ledede Sessionerne. Denne siger nemlig i § 4: «Enhver af Obersterne skal ved sine underhavende Officerer lade tegne, hvad dygtige Karle i Læggene findes, som ej nu ere enrølerede, og Landkommissæren en Fortegnelse derpaa regimentsvis tilstille til Efterretning udi Sessionerne.» Under alle Omstændigheder have de stedfundne Undersøgelser om Landbefolkningens krigsdygtige Tilstand havt et betydeligt Omfang. Foruden de ovenfor citerede Ord af Otto Krabbe 1706 kan her mindes om en Indberetning fra Amtmand J. Gersdorf i Kalø Amt, hvori han siger, at han endog foruden de holdende Sessioner ofte har i Amtet kompagnivis foretaget Interimspræsentationer for derved efter Inquisition at udsøge det dygtigste Mandskab (23. Januar 1711). Jeg skal for at afværge Misforstaaelse tilføje, at her ikke er Tale om Krongods. Amtmanden hørte med til Sessionsebedsmændene. Hvor betegnende i en lignende Retning er det ikke ogsaa, naar en Oberst Hege-mann i en skarp Klage over Proprietærernes Forsøg paa ved falske Fæstebreve at holde en Del af Karlene borte fra Sessionerne, skriver (12. Juni 1712): «Ich habe an meinem pflichtschuldigsten Fleisz hierunter nichts er-mangeln lassen; allein von denen, durch der Chefs der Compagnien mir ertheilten Nachrichten, und der von mir durch die Unterofficier gethanene Untersuchung, auf meiner verfassten Liste der verhandenen tüchtigen Mannschaft

habe wenige zum Vorschein bekommen, viel weniger erhalten»¹⁾).

I min Afhandling om Landmilitsen ytrede jeg den Formodning, at Opfattelsen af Herremændenes Udskrivningsret under Frederik IV var kommen ind i vor Historie som en af de mange løse Paastande, Riegels's Skrifter vrinkle af. Jeg har faaet denne Opfattelse fuldstændig stadfæstet ved flere Vidnesbyrd. Det har saaledes Interesse at se General Gähler i en Oversigt, han 1763 har affattet om de forskjellige Udskrivningsanordninger, stærkt fremhæve det som noget nyt ved Forordningen af 4. Februar 1733, at den lagde Udskrivningen i Herremændenes Hænder²⁾. Men større Vægt have Udtalelserne om denne Sag af den store Landbokommission fra Slutningen af Aarhundredet. Jeg har i min flere Gange nævnte Afhandling omtalt, at denne Kommissions Medlemmer fejlagtig have fulgt Stampedes Opfattelse af, at Stavnsbaandet allerede skrev sig fra Frederik IV's Tid. I Modsætning dertil vil jeg her fremhæve, at de have set rigtig paa Udskrivningsspørgsmaalet. Idet de i den store Forestilling, der ligger til Grund for Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse (20. Juni 1788), ville give en Udvikling af, hvorledes Bondestandens Kaar i Løbet af Aarhundredet vare blevne forværrede, fremhæve de udtrykkelig den uheldige Indflydelse, Kristian VI's Forordning af 4. Februar 1733 havde havt ved at overlade Udskrivningen til Herremændene. De gjøre netop opmærksom paa den af mig anførte Bestemmelse af Forordningen af

¹⁾ Justitsministeriets Aflevering 164, Skab 8, Ltr. Y, Nr. YY. Man ser, at Obersten ikke var nogen stor tysk Stilist; men Meningen er klar.

²⁾ Fascikel, betitlet Landetaten i Gehejmearkivet, Samlingen Maltingiana.

30. December 1702 § 3 som Vidnesbyrd om, at Proprietærerne ikke havde havt en saadan Ret i Frederik IV's Tid¹⁾. Denne Udtalelse af Mænd som Luxdorph, C. D. Reventlow, Colbjørnsen o. a. er kun 7 Aar ældre end Riegels's Udkast til Fjerde Frederiks Historie, hvor den urigtige Fremstilling af Forholdet staar.

Medens jeg selvfølgelig kun nævner dette sidste som en Slags litterærhistorisk Oplysning, haaber jeg, at hvad jeg ellers har anført, vil være tilstrækkeligt til at godtgjøre, at min ærede Modpart ikke har formaaet at anføre noget, der i ringeste Grad rækker min Opfattelse af Forholdet imellem Officerernes og Sessionernes Stilling til Proprietærerne under Frederik IV og dermed af Udskrivningens Ordning i denne Tid.

Det andet Hovedpunkt, som Etatsraad Rasmussen har rettet sit Angreb imod, er min Paastand om, at Stavnsbaandet først blev indført ved Forordningen af 4. Februar 1733. Naar min Modstander her (S. 583) begynder med den Bemærkning, at det i og for sig maatte gjælde for en nødvendig Følge af Godsejernes Pligt til at skaffe Soldater til Landmilitzen, at de ogsaa maatte have en Magt over Befolkningen, som gjorde det muligt for dem at efterkomme Forpligtelsen, da skal jeg blot spørge om, hvorledes han da kommer ud af det med Forholdene i Norge, hvor Godsejerne nøjagtig havde samme Pligt²⁾.

---

¹⁾ Denne Forestilling findes i de under Kirke- og Undervisningsministeriet forenede Arkiver.

²⁾ Se f. Ex. Forordningen af 28. Febr. 1705 §§ 24 (der *mutatis mutandis* ordret svarer til Forordningen for den danske Landmilitz af 30. December 1702 § 1), 35 og 36.

Skulle vi virkelig maaske faa en ny Lære om, at der paa denne Tid var et Stavnsbaand i Norge?

Men lad os gaa noget nærmere ind paa selve min ærede Modparts Opfattelse af Ordningen. Han er enig med mig i, at den Mening, der i en Række Aar har havt Gyldighed, at Stavnsbaandet var indført 8. Februar 1724, er urigtig, men idet han nu skal paavise dets Oprindelse, fremsætter han en ganske ny Mening, at det nemlig skriver sig fra Forordningen om Skudsmaal og Passer af 19. Februar 1701. Det er ingenlunde, som man skulde tro af Forfatterens Ytringer, mig alene, der har ment, at denne Forordning ikke gav Herremanden Ret til at nægte den Bondekarl, der sagde op paa lovlig Maade, Pas til at flytte fra hans Gods. Dette har nemlig været den almindelige Mening. Jeg henviser til Mandix, Jens Møller og Bergsøe. Der er næppe nogen, som har tænkt over Spørgsmaalet om Stavnsbaandets Oprettelse, uden at han har overvejet den nævnte Forordnings Ord; men Etatsraad Rasmussen er den første, der saaledes bestemt har forklaret Forordningen paa denne Maade. Det er sikkert meget uforsigtigt af ham. Idet jeg af Hensyn til det efterfølgende aftrykker i nedenstaaende Note, hvad der vedkommer os af Forordningen¹⁾, skal jeg minde om, at hvad der efter min ærede

¹⁾ Vi anordne og befale allernaadigst, at ingen Præst overalt her udi vort Rige Danmark maa meddele nogen, det være sig Mand- eller Kvindespersion, som har været til Alters, noget Skudsmaal, med mindre Personens rette Husbond først har under sin Haand og Segl meddelt den samme sin Afsked, Pas eller Følgeseddel . . . og skal Husbonden først derpaa skrive Personens Afsked, Pas og Tilladelse, at han maa flytte med videre, og derhos gjøre en skriftlig Begjæring til Sognepræsten paa Stedet, at han vil meddele Personen sit Skudsmaal . . . Iligemaade ville Vi og allernaadigst have anbefalet, at ingen Rytter eller Soldat, som er attakket og sig paa Landet haver nedsat, maa tillades at flytte fra

Modparts Mening skal lægges Vægt paa i denne, er, at der for almindelige Mandspersoner af den tjenende Klasse¹⁾ i Forordningen nævnes «Tilladelse, at han maa flytte», foruden, hvad der siges om den Begjæring, Husbonden skulde rette til Præsten om at paategne hans Skudsmaal, medens det om aftakkede Ryttere og Soldater samt om Kvindespersoner kun siges, at de skulle have Husbondens Begjæring til Præsten om at meddele dem Skudsmaal. Etatsraad Rasmussen paa-
staar derfor (S. 589), «at Mandspersoner, fra den Tid de havde været til Alters og indtil de vare aftakkede som Soldater, ikke kunde flytte uden Husbondens Tilladelse, hvorimod alle andre Mandspersoner saavel som alle Kvinder havde Flytningsfrihed, saa at der ej kunde nægtes dem Pas og Skudsmaal». Man ser, at Stavnsbaandet her skal fremkomme, idet der ikke var Flytningsfrihed i Tiden fra den første Altergang indtil Afskedigelsen fra Krigstjenesten.

Men denne Bygning ramler uheldigvis sammen, saa snart man rører ved den. Allerede den Forskjel er paa-faldende, som der skal gøres paa, at den ene kun maa flytte med Husbondens Tilladelse og dertil føjede Begjæring til Præsten, og de andre kun efter Husbondens Begjæring. Hvor staar det i Forordningen, at Husbonden mindre kunde nægte de sidste sin Tilladelse end de første? Hvem siger, at han overfor de almindelige Mandspersoner mere havde Ret til at gjøre sin Begjæring til Præsten afhængig af, hvor vidt han vilde tillade Flytningen, end

---

et Sogn til et andet, med mindre han ligeledes forsyner sig med Husbonden (paa hvis Gods han bor) hans Begjæring til Præsten, at han meddele ham sit Skudsmaal. Paa samme Maade skal og forholdes med Kvindespersoner, som gaa fra en Tjeneste til en anden.

¹⁾ Det er ikke usandsynligt, at Etatsraaden har Ret i, at der herunder ogsaa maa indbefattes Husmænd og Inderster.

overfor de tidligere Soldater eller Kvindespersonerne? Der kan ingen Tvivl være om, at Forholdet i Virkeligheden er ens, saaledes som det tydelig ses af Ordet «ligeledes», der staar ved Bestemmelsen om Rytterens og Soldatens Pligt til at skaffe sig en saadan Erklæring fra Husbonden. Forordningen bruger kun et kortere Udtryk ved de sidste to Tilfælde, det er det Hele. Ved Datidens lidet omhyggelig¹⁾ affattede Sprog i Forordningerne kan dette ikke vække nogen som helst Forundring. Langt værre og virkelig meget slemt er det imidlertid, at Etatsraad Rasmussen har misforstaaet Ordene «ingen Rytter eller Soldat, som er aftakket osv.». Disse Ord kunne nemlig aldeles ikke gaa paa Landsoldaterne. For det første existerede Landmilitzen ikke, dengang denne Forordning blev udstedt, og selv om man vilde mene, at der kunde være hentydet til den, da Forordningen om dens Oprettelse blev udstedt tre Dage senere, saa viser Ordet Rytter klart, hvor vi ere henne. Thi dette Ord var netop som bekjendt Betegnelsen for det hvervede svære Kavalleri, og Rytterne adskiltes bestemt fra Dragonerne, af hvilke der elleve Maaneder efter Landmilitzens Indførelse blev oprettet Regimenter paa Ryttergodserne (jvf. den Forskjel, der stadig gjøres paa Dragonheste og Rytterheste). Netop Forbindelsen af Ordene Rytter og Soldat forekommer paa lignende Maade jævnlig tidligere, f. Ex. i Danske Lov 3—11—9; 5—3—34, 35, 37, 38; 6—4—8. Enhver véd, at der paa saadanne Steder

---

¹⁾ Man tænke f. Ex. paa, at i selve Forordningen om Landmilitzens Oprettelse af 22. Februar 1701 staar der ikke et Ord om, at Kjøbstadjorderne ikke maatte regnes med iblandt de Jorder, der skulde lægges i Læg. Og dog er det den sikreste Kjendsgjering, at de ikke skulde medtages

kun kan tænkes paa hvervede Soldater, og det er derfor hævet over enhver Tvivl, at det ogsaa er saadanne, Forordningen sigter til, naar den taler om aftakkede Ryttere og Soldater. Det fremgaar yderligere aldeles klart af Sammenhængen, idet der staar: «Ingen Rytter eller Soldat, som er aftakket og sig paa Landet haver nedsat». Man vil indrømme mig, at den sidste Del af denne Sætning aldeles ikke kan bruges om Landmilitzens Soldater, der slet ikke i deres Tjenestetid kom bort fra deres eget Sogn eller Herred. Der kunde netop være Grund til i Forordningen særlig at fremhæve de tidligere hvervede Soldater, fordi de dannede en Hovedbestanddel af de Skarer af Løsgængere, der trak rundt i Landet, saaledes som man kan se af den af Etatsraad Rasmussen S. 585 citerede Kommissionsbetænkning, der laa til Grund for Forordningen. Jeg kan ikke andet end tillige gjøre opmærksom paa det i og for sig besynderlige i, at disse for deres Tilbøjelighed til Løsgængeri frygtede Personer skulde have havt lettere ved at faa Pas end de almindelige Mandspersoner, og at dette altsaa taler stærkt for min Opfattelse, at der ikke i Ordene «Tilladelse og Begjæring» kan lægges mere end i Ordet «Begjæring» alene for de aftakkede Rytteres og Soldaters Vedkommende.

Men sæt nu ogsaa det utænkelige, at der ved disse Ryttere og Soldater skulde være ment udskrevne Landsoldater, saa maa min ærede Modstander komme til Konsekvenser, som jeg tænker, ville skræmme ham selv, saa snart han bliver opmærksom paa dem. Det var jo nemlig langt fra alle tjenende Mandspersoner, som virkelig bleve udskrevne, saaledes ikke alle de, der vare Undermaalere eller havde Legemsbræk. Da saadanne Personer aldrig naaede at faa udjent som Soldater, skulde altsaa efter Etatsraadens

Opfattelse Forordningen have paabudt, at de hele deres Liv igjennem vare afhængige af Godsejerens Tilladelse til at flytte, med andre Ord, de skulde være stavnsbundne Livet igjennem, medens de, der bleve Landsoldater, kun vare det, indtil de havde udtjent. Tror Etatsraad Rasmussen virkelig paa, at en Forordning har paabudt en saa oprørende Ulighed? Nej! Resultatet maa blive, at enten har Forordningen af 19. Februar 1701 indført, hvad vel ingen tror paa, et Stavnsbaand, der hvilede paa hele den tjenende Klasse, Kvinder saa vel som Mænd, hele Livet igjennem, eller den har været at forstaa saaledes, at Proprietæren kun kunde nægte Flytningstilladelse, naar Opsigelsen af Tjenesten fandt Sted i ulovlig Tid og paa ulovlig Maade.

Skjønt jeg mener hermed at have kuldkastet min ærede Modparts Lære om Stavnsbaandets Oprindelse, saa staar jo det Spørgsmaal tilbage, om jeg har havt Ret i at paa-staa, at der i Frederik IV's Tid for alle ikke Vornede var Flytningsfrihed, naar de havde opsagt deres Tjeneste i lovlig Tid. Der kunde jo være sket Indskrænkning deri ved Militzens Indretning, saaledes som Stampe og andre have ment. Jeg har i den Henseende henvist til Forordningen af 30. December 1702 § 21 med dens Bestemmelse om Straf for dem, der hindrede de ikke vornede Karle fra at flytte i anden Mands Tjeneste, naar de lovlig havde opsagt deres Tjeneste. Man vil se, at Etatsraad Rasmussen ikke vil anerkjende Betydningen af denne Paragraf, idet han mener, man ikke derfra kan drage en Slutning til, at den ophævede Bestemmelsen i Forordningen af 19. Februar 1701 om, at der i visse Tilfælde udfordredes Godsejernes Tilladelse til Flytning (S. 590). Dette har jeg ondt ved at forstaa. Hvad mener Etatsraaden ved «visse Tilfælde»? Paragrafen taler tydelig nok om Karle i Udskrivningsalderen, der

flytte fra et Gods til et andet. Man kan fornuftigvis ikke overfor den gaa ud fra Forordningen af 19. Februar, da det, som vi have set, aldeles ikke er bevist, at denne Forordning havde ophævet Flytningsfriheden. Idet vi se os om efter Træk, der kunne oplyse om, hvordan Forholdet i saa Henseende var, møde vi Forordningen af 30. December, der visselig ikke ophæver Forordningen af 19. Febr. 1701, men indeholder et tydeligt Fingerpeg om, at denne ikke har givet Herremændene Ret til at nægte Pas.

At de nu virkelig ikke have havt denne Ret, og at der altsaa ej heller ved selve Oprettelsen af Landmilitsen er blevet indført noget Stavnsbaand, derpaa har jeg anført flere bestemte Beviser i Udtalelser fra Frederik IV's Tid af Embedsmænd, der havde med Landmilitsen at gjøre. (Se min Afhandling S. 602—604.) Men det er uheldigvis gaaet med dem som med mine vigtigste Beviser, hvad Spørgsmaalet om Udskrivningens Ordning angik, at Etatsraad Rasmussen aldeles ikke omtaler dem. Idet jeg forøvrigt henviser til min Afhandling, skal jeg her blot fremhæve den af mig nævnte Klage fra Amtmand Dyssel i Vendsyssel af 24. August 1705 over skammelige Misbrug af nogle Proprietærer. «Naar nogen af det unge Mandkjøn», hedder det her, «som ikke efter Eders kongelige Majestæts naadigste Forordning ad interim er præsenteret efter Sessionens Holdelse, enten vil eller haver fæst paa andres Gods, og de, som de fæster hos, lader begjære deres Pas, da i Stedet for Passets Meddelelse bliver der mange bevæbnede med Bøsser og Kaaarde udsendte at paagribe dem med Vold og Magt, som saaledes fæste vil eller fæstet haver, at indføre dem paa Godset igjen, som forvolder, at den unge Almue vorder indkneben som Vorneder og Gevalt øvet.» Dette karakteristiske Udtryk, at Pro-

prietærerne ved at nægte Passet ulovlig vilde behandle Bønderkarlene som Vornede, har jeg mindet om, at en Krigskommissær i Jylland ogsaa har brugt i en Klage, han 30. Juni 1712 indgav til Kongen over, at Proprietærer nægtede Karle, der lovligen opsagde deres Tjeneste, Passer, og «gjør denne fri Provinses Folk saa godt som til Vornede». Jeg maa gjentage, at det er klart, at disse Embedsmænd ikke have kjendt noget andet Stavnsbaand end det, der knyttede sig til Vernedskabet.

Efter at jeg havde afsluttet mit Arbejde om Landmilitzen, har jeg senere under mine Studier til mit Værk om Danmark-Norges indre Historie fra 1660 til 1720 truffet paa en Sag, som er meget oplysende med Hensyn til det her omhandlede Spørgsmaal. I Februar 1716 indberettede Amtmand Hans Nansen og Krigskommissær Nissen til Kancelliet, at Grev C. D. Reventlow havde ladet to Karle, som tjente paa Hans Majestæts Ryttergods, borttage og faaet dem gjort til Soldater for sine Godser Frisenvold og Løjstrup, «ej tagende i Konsideration, at fornævnte to Karle Dagen før St. Hansdag i Anledning af den kongelige Forordning de Dato 30. December 1702 havde lovligen opsagt deres Tjeneste hos deres Husbonder og fæstet sig til tvende Rytterbønder». Sagen blev sendt til Grev Reventlows Erklæring, der blev afgivet af ham 10. Marts og gik ud paa, at «for at forskaane det unge Mandkjøn paa hans Gods for Enrollering har han hvervet for sine egne Penge 50 Karle, derimod det unge Mandskab paa Godset har forpligtet sig til ved Godset at forblive, indtil de enten til Hs. Majestæts Tjeneste eller til Gaardes Antagelse maatte behøves, og det til Tinge, hvilket de efter Loven, Pag. 667, bør fuldbyrde». Han hævdede derfor sin Ret til disse Karle; men Konselj et gav

8. April den Erklæring, at da det ved Tingsvidne tilstrækkelig var bevist, at Karlene i lovlig Tid havde opsagt deres Tjeneste paa Grevens Gods og taget Tjeneste andetsteds, havde han «ingen Føje til at pretendere dem . . . . og burde anbefales dennem til Ryttergodset med forderligst at lade være følgagtige»¹⁾).

Som det her har sin Interesse netop at se den imellem Etatsraad Rasmussen og mig omstridte Forordning af 30. December 1702 nævnt som Støtte for de to Karlens lovlige Flytning, saaledes ser man, at Konseljet faldstændig godkjender Karlens Paastand. Men om mulig endnu vigtigere er Grev Reventlows Erklæring. Hvorfor skulde han vel have sluttet en privat Kontrakt med Karlene om, at de skulde blive paa hans Gods, imod at han hvervede Soldater for dem, saafremt han havde havt nogen Ret til at nægte dem at flytte? Kan man tænke sig et gyldigere Bevis imod, at der existerede et Stavnsbaand dengang?

Min ærede Modpart vil ikke tillægge det nogen Vægt, at der i de af mig S. 613 nævnte Paspaskrifter ikke findes Ordet Tilladelse, men derimod Udtryk, som passe med min Opfattelse, og han tror, at man i sligt ikke maa lægge Vægt paa Udtryk af Mænd, der vare lidt udviklede i juridisk og stilistisk Henseendè. Det er muligt, at han kan have Ret heri, skjønt man skulde tro, at den Magt, han tillægger Godsejerne, vilde have fremkaldt en Form, hvori netop denne Magt var udtrykt, og at Godsejerne, hvor lidt de end vare Jurister eller Stilister, vilde have passet paa at bruge Udtryk, der stemmede med deres

---

¹⁾ Kancelliprotokol af 1716 S. 311, tilligemed Suplikprotokollen for samme Aar Nr. 5.

Myndighed. Men idet jeg har taget dette Punkt med som et Led, der ypperlig passer i den hele Kjæde, har jeg tillige gjort opmærksom paa, at Kristian VI's Ministre i deres Betænkning af 26. August 1732 udtrykkelig have udtalt, at det unge Mandskab havde havt Ret til at forlange Pas af Godsejerne, som disse vare forpligtede til at give, og derpaa kunde flytte til et andet Gods. Uheldigvis er det gaaet med dette Sted som med saa meget andet i min Afhandling, at det er blevet overset af min ærede Modpart.

Efter at vi hidtil næsten udelukkende have dvælet ved Vidnesbyrd, der vare samtidige med selve Landmilitzen, staar det endnu tilbage at omtale nogle Aktstykker fra Kristian VI's første Tid.

Etatsraad Rasmussen siger (S. 591) med Rette, at jeg har lagt megen Vægt paa en Udtalelse af Kristian VI's Konselj af 12. September 1732. Idet han anfører Hovedstedet af denne, kan han naturligtvis ikke komme fra, at dette vidner stærkt imod ham; men han mener dog, at der maa ligge en Misforstaaelse af Meddelelsen i Mnemosyne Jens Møller til Grund for de Uddrag af dette Aktstykke, hvorom her er Tale. Dette er aabenbart en vel dristig Antagelse. Selv om Jens Møller naturligvis kan udelade visse Dele af Aktstykker, som han meddeler, hvad jeg strax skal komme tilbage til, saa forvansker han aldrig. Jeg har havt Lejlighed til at se det ved adskillige af de Aktstykker, der findes i Mnemosyne. For at det Dokument, som her har Betydning, skulde faa en Mening, der passede til Etatsraad Rasmussens Opfattelse, maatte Jens Møller ikke have været ved sine fem, da han gjorde sine meget omstændelige Uddrag deraf. Men, siger Etatsraaden, der kan umulig have staaet, hvad Jens Møller angiver, thi det strider aldeles imod, hvad det samme

Konselj 17 Dage i Forvejen har skrevet i en Betænkning af 26. August. Nej, min ærede Modpart tager fejl, det gjør det ingenlunde, thi han har fuldstændig misforstaaet det sidstnævnte Aktstykke. I selve det Uddrag heraf, som Jens Møller har givet, staar der i god Overensstemmelse med Betænkningen af 12. September, at Proprietærene tidligere havde misbrugt Landmilitsen til «tvert imod Loven og Forordningerne at true den uvittige Bondekarl at blive ved Godset og antage en øde Gaard, saafremt han ellers ikke vilde være Soldat». Allerede dette vidner imod Læren om Stavsbaandets Tilværelse i Frederik IV's Tid. Men aldeles tydelig bliver Sagen, naar man gaar til Aktstykket, der findes i Gehejmearkivet (Oversekretærens Brevbog fra 1730—36). Jeg har selv givet Anvisning paa, at det bestemt vidnede i den Retning, idet jeg i min Afhandling baade S. 613 og 605 har anført meget betegnende Ytringer deraf, og jeg har nævnet, at disse Steder vare af et Stykke, der fattedes i Jens Møllers Uddrag.

For at faa Klarhed i Sagen skal jeg aftrykke hele det paagjældende Stykke, der passer ind ved Side 97 i 2den Del af Mnemosyne. Ordene ere: «Det er en aabenbar Usandfærdighed, at disse Supplikanter ville allegere Landmilitsens Ophævelse som en Aarsag, at Mandskabet forlader Deres Majestæts Riger og Lande, og ligesaa urigtigt er det ogsaa, at de sige, det de nu, Landmilitsen er nedlagt, ikke have nogen Hold og Tvang paa Mandskabet, efterdi de i Landmilitsens Tid ikke havde mere Ret til at holde en Karl imod sin Vilje paa Godset, end de nu have, thi endskjønt der, medens Landmilitsen var til, efter Forordningen af 8. Februar 1724 § 4 skulde indrettes Reserveruller, saa stod det dog enhver frit for lovligen at opsigte sin Tjeneste og siden at begive sig til et andet

Gods, og kunde da en Proprietarius ligesaa lidet som nu nægte nogen sit Pas eller Skudsmaal, uden han vilde udstaa en Proces og lide derfor efter Loven, ihvorvel det ikke er at nægte, det jo mange misbrugte deres Reserve-ruller og derved tvang en Del uvittige Folk, som det ej bedre forstod, at blive ved Godset.»

Paa den ene Side vil det ses, at der er den nøjeste Overensstemmelse imellem denne Udtalelse og den af 12. September, paa den anden Side, at min ærede Modpart helt har vendt Sagen paa Hovedet, naar han (S. 592) har troet, at denne Betænkning af 26. August skulde vise, at Godsejerne paa den Tid, den blev afgivet, «i Henhold til Forordningen af 5. Marts 1731 ubetinget havde Ret til at nægte en Flytning». De af mig i ovenstaaende Stykke udhævede Linier vise paa det klareste, at de netop ikke havde denne Ret. Der falder med det samme et Lys ikke blot over den nysnævnte Forordning, som man altsaa ser, at Etatsraaden har givet en urigtig Betydning, men ogsaa tilbage paa Forordningen af 19. Februar 1701, der blev fornyet og skærpet ved den af 5. Marts 1731. Det vil da være indlysende, tror jeg, at jeg har havt Ret i den Fremstilling, jeg i min Afhandling (S. 606 og 607) har givet af Drøftelsen imellem Konseljet og Kristian VI, og jeg skal nøjes med at henvise til den.

Medens alle hidtil nævnte Udtalelser, Betænkninger og Lovsteder saaledes ypperlig stemme sammen som et sikkert Grundlag for min Opfattelse, har min ærede Modpart anført et Aktstykke, der synes at staa ganske for sig selv. Det er den af ham S. 593 f. anførte Betænkning af Konseljet, som gik forud for Forordningen af 5. Marts 1731. Han anfører ikke, hvorfra han har den; men med velvillig Hjælp fra Arkivpersonalet har jeg fundet den. Den findes

i Sjællandske Indlæg fra 1731, og Aktstykkets fulde Paa-
lidelighed maa erkjendes. Hvis dette stod alene, vilde
enhver ganske vist tillægge det den Betydning, som Etats-
raad Rasmussen mener, det har. Men nu staar det over
for de tvende nysnævnte udførlige Udtalelser af det samme
Konselj fra det følgende Aar, om hvilke det er klart, at
de sige det helt modsatte. Man maa da gaa en af to Veje.
Enten maa man antage, at Konseljet ved sine to Erklæringer
fra 1732 faktisk har tilstaaet for Kongen, at det det fore-
gaaende Aar havde givet en aldeles falsk Fremstilling af
Forholdene, eller man maa undersøge, om der ikke er en
Forklaring mulig af Betænkningen af 1731, hvorved Modsæt-
ningen mellem den og alle andre Vidnesbyrd fra Tiden
indtil 1733 kan stille sig mindre grel. Dette lader sig
virkelig gjøre. Man maa lægge Mærke til, at hvor der i
Begyndelsen af Betænkningen tales om, at Kongen havde
ophævet Landmilitzen, siges det, hvad Etatsraaden uhel-
digvis har udeladt, «at den formedelst de mangfoldige ind-
snegne Misbrug var bleven Landet i Almindelighed og det
unge Mandskab i Særdeleshed til saadan et tungt og næ-
sten utaaaleligt Aag». Altsaa store Misbrug havde fundet
Sted. Naar der da i det følgende tales om den Tvang,
der var kommen i Stedet for det tidligere Vornedskab, at
Mandskabet «hverken turde flytte fra Læggene eller sig
derfra bortsnige, og var altsaa ikkun Navnet af Vorned-
rettigheden ophævet o. s. v.», da er der al Sandsynlighed for,
at det er disse Misbrug, som her menes, og at det er det
samme, som Konseljet har tænkt paa, naar det i Betæn-
ningen af 26. August 1732 omtalte, at «mange misbrugte
deres Reserveruller og derved tvang en Del uvittige Folk,
som det ej bedre förstod, at blive ved Godset». Udtryk-
kene ere selvfølgelig i Betænkningen af 1731 stillede saa

stærkt paa Spidsen som muligt, idet her Nødvendigheden af, at Landmilitsen var bleven ophævet, fremhæves med Eftertryk. Selve Ordene i denne sidste Erklæring indeholde intet, som med Nødvendighed kræver Opfattelsen af, at det ved Lov var forbudt at flytte fra Læggene.

Medens jeg holder en saadan Forklaring for nødvendig, hvis man ikke vil anse Konseljets vitterlig dygtige Mænd for nogle Dumrianer, der den ene Dag sagde et, den næste det helt modsatte, maa jeg tillige udtale, at selv om man vælger denne sidste Mening og holder Modsætningen imellem Aktstykkerne for uforligelig, saa har Erklæringen af 1731 ingen Beviskraft over for det samstemmende Vidnesbyrd, man har i Betænkningerne af 1732 og den hele Række af Beviser fra Frederik IV's Tid, som vi have set, alle afgjort talte for Rigtigheden af min Opfattelse.

Dengang jeg skrev min Afhandling om Landmilitsen, ytrede jeg, at de forskjellige Udtalelser, man træffer i Slutningen af forrige Aarhundrede, tydede paa, at den Stampedes Mening om Stavnsbaandets Indførelse under Frederik IV aldeles havde Overhaand. Det har interesseret mig senere at træffe paa et Par Ytringer, som vidne om, at Traditionen om Forskjellen paa Bondestandens Forhold netop med Hensyn til Stavnsbaandet i Frederik IV's Dage og i Tiden efter Forordningen af 4. Februar 1733 var mindre trængt tilbage, end jeg havde troet. I et Brev, Guldberg den 22. November 1787 har skrevet til Johan Bülow, udvikler han sin Yndlingssætning, at det vilde være farligt for Staten at hæve Stavnsbaandet, og han paaberaaber sig Erfaringen fra tidligere Tid. «Jeg synes», skriver han, «at se, at hvad der gik an under Frederik IV i Begyndelsen af dette Aarhundrede og dog maatte rettes, vilde nu mindre gaa an og kunde ikke saa anstændigen

som da vorde rettet¹⁾. Dette Sted kan umulig forstaaes paa anden Maade end, at Guldberg mente, Bondestanden havde under Frederik IV havt Flytningsfrihed, men at det havde maattet rettes ved Stavnsbaandets Indførelse. Dengang de Guldbergske Breve bleve udgivne i Historisk Tidsskrift, blev der sat en Note til dette Sted, hvori jeg selv havde Del, og i denne henvistes til, at Stavnsbaandet var blevet oprettet 1724, hvorved Virkningerne af Vornedskabets Ophævelse 1702 stærkt svækkedes. Denne Forklaring af Stedet var naturlig dengang; men efter at det har vist sig, at der ikke kan tænkes paa nogen saadan Begivenhed 1724, gives der ingen anden Forklaring, end at Guldberg ved «Rettelsen» har tænkt paa, hvad der skete 1733. Det stemmer godt hermed, at man ser en Forfatter i Magazin for patriotiske Skribenter fra 1771 Nr. 21 udtale, at Love og Historien vise, at Vornedretten før 4. Febr. 1733 ikke havde Jylland og Fyen under sit dæmpende Aag. Da det, som vel bekjendt, var temmelig almindeligt i det 18. Aarh. at bruge Ordet «vorned» i Stedet for «stavnsbunden», ser man, at der bag en saadan Ytring ligger den Antagelse, at Stavnsbaandet først var blevet indført ved den nys nævnte Forordning. Medens denne anonyme Forfatter aabenbart ikke har været Historiker ex professo, gjælder dette i Ordets eminenteste Betydning om Suhm, og han har, saavidt man kan se, været af samme Mening. Et Sted i sin store «Historie af Danmark» kommer han til at tale om et dansk Aktstykke af 1438, hvor de latinske Ord *villici*, *coloni* og *inquilini* siges at være oversatte ved «Bønder, Tjenere og Vornede», og saa tilføjer han: «hvorved maa mærkes, at Vornede ej betydede

¹⁾ Hist. Tidsskrift 4. Række 1, 186.

ufri og stavnsbundne, hvilket sidste Slags har alene været i Jylland siden Christiani VI Tid¹⁾. Hans Ord, ser man, ere meget tydelige.

Selvfølgelig tillægger jeg ikke slige Steder nogen afgjørende Beviskraft; men de fortjene dog at nævnes, naar Spørgsmaalet er om, hvorledes Forholdet i Tiden før 1733 opfattedes af de følgende Slægter, og naar man stærkt vil fremhæve Stampes Autoritet. Guldberg særlig kan man ikke tiltro andet, end at han havde sat sig ind i Stavnsbaandets Historie, og Suhms Vidnesbyrd vil ingen frakjende Vægt. Han og Guldberg staa her overfor Stampe.

Idet jeg nu haaber at have gennemgaaet og gjendrevet alt, hvad Etatsraad Rasmussen har anført imod min Opfattelse af de her omhandlede Spørgsmaal, skal jeg tilsidst blot tilføje, at der ikke kan lægges nogen-somhelst Vægt paa de Ord, som han i Slutningen af sin Artikel har anført, at Kristian VI lod Præmisserne til Forordn. af 4. Febr. 1733 indeholde om, at den ny oprettede Militz skulde blive mindre trykkende, end den tidligere havde været. Det er hverken mere eller mindre end den Slags anbefalende Ytringer, man jævnlig finder i Indledningsordene til Forordningerne fra hin Tid. Hvad siger man f. Ex. om Forordningen af 19. Februar 1707, der melder sig som en «Forandring til Lettelse» og ogsaa begynder med nogle Smaalettelser, men i Virkeligheden voldte et meget forøget Tryk paa de sex Syvendedele af Landmi-

¹⁾ Jeg maa takke Arkivassistent C. Bricka for at være bleven opmærksom paa dette Sted (Tome XII S. 152). I min Afsandling har jeg S. 67 sagt, at Suhms Udtryk om Forholdet i hans Udtog af Danmarks, Norges og Holstens Historie vare uklare.

litsens Mandskab? Hvis min ærede Modstander vil efterse den store Landbokommissions Forestilling af 1788, vil han kunne se, at den netop har gjort opmærksom paa den Strid, der er imellem det virkelige Indhold af Forordningen af 4. Febr. 1733 og Kongens smukke Ord om det mindre Tryk, som nu skulde blive lagt paa Bondealmuen.
